

Türk Siyasî Kültürü

Analitik Bir Çerçeveye Doğru

Bedri Gencer*

Siyasetin Kültürel Boyutu

Son yıllarda Türk siyasî kültürünün analitik bir etüdü yönünde giderek artan bir bilimsel ilgi bulunmaktadır ve bu makalenin amacı, bibliyografik bir alan taramasıyla birlikte, bu yöndeki bilimsel uğraş için gerekli teorik bir zeminin oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Siyaset-siyasî kültür ilişkisi, aslında genel olarak toplum-kültür ilişkisinin bir uzantısıdır. Machiavelli'den itibaren özerk statü kazanan siyaset, gerçekte, Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'un "sosyal sistem" yaklaşımına göre, toplumsal sistemin dört türevinden biridir (Collins, 1994: 200; Vergin, 2003: 44). Parsons'un yaklaşımına göre, siyaset gibi toplumsal bir alt-sistem olarak kültürün temel işlevi, sistemi bütünleştirmektir. Parsons'un kültürü tâbi bir konuma indirgeyen bu sistemik-makro yaklaşımına karşın, zamanla onun "sistem-dönüştürücü" işlevi de gündeme gelmiş ve hemen hemen tüm sosyal olgular, "formel-yapısal ve informel-kültürel" şeklinde temel boyutlarıyla analize tâbi tutulmuştur. Ancak Eisenstadt (1995: 280-305)'in da gözlemediği gibi a-

nalistler bu iki boyutun birbirleriyle ilişkisi konusunda, deyim yerindeyse ifrat ve tefrit arasında seyretmiştir.

Genel olarak kültürün mahiyeti ve işlevine dair yoğun tartışmalar bugün de sürmekte ise de, kültüre kısaca sosyal ve politik'in "görünmeyen yüzü" diyebiliriz. Burada zımnen kabul edilen, "görünmeyen (informel)"in en az "görünen (formel)" kadar, hatta son tahlilde "sistem" ayırımını anlamsız kılacak derecede, ondan da önemli olduğudur (Sarıbay, 1999: 71, 101). Ancak genel olarak "kültür"de olduğu gibi, siyasî kültür kavramının tanımında da, gerek farklı teorik yaklaşımlardan, gerekse de günlük ve akademik dildeki gelişigüzel kullanımlardan dolayı tam bir mutabakattan söz etmek zordur. Örneğin, siyasî hayata damgasını vuran resmî olmayan kurallara, o toplumda hâkim olan politik ideolojinin dile getirdiği amaçlara siyasî kültür denildiği gibi; politik önyargılardan politik üsluba, politik ruh hâlinde meşru kabul edilen ve edilmeyen şeylere kadar, siyasî hayatın çeşitli özellikleri, bu kavramın kapsamında düşünülmektedir (Sarıbay, 2000a: 63).

Ancak kavram hakkında iki ana perspektifi öne çıkarmak mümkündür (Patrick, 1984'ten

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

aktaran, Sarıbay, 2000a: 63-5): Birincisi, davranışsal Almond ve Verba'nın geliştirdiği, siyasî kültürün, bir siyasî sistemin üyelerinin bilişlerinde, duygu ve yargılarında temellenen, siyasî sürece yönelik bireysel tutum ve yönelimlerin bir örüntüsü olarak alındığı "öznel (*subjective*)" kavramlaştırma. İkincisi ise, Lucian W. Pye tarafından savunulan, ampirik, yani tarihî-sosyolojik araştırmaya dayalı "bulgusal (*heuristic*)" yaklaşım. Pye (2000: 19), mikro ve makro olarak da adlandırılabilir bu perspektifler arasında, siyasî kültürün oluşumunda öznelci yaklaşımın vurguladığı psikolojik eğilimlerin önemini takdir etmekle birlikte, tarihî boyutta sosyo-kültürel faktörlerin önemine öncelik verir. Ona göre siyasî kültür, bir toplumun geleneklerini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık bağı, kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin siyaset üslubunu içerir. Bu yaklaşıma göre siyasî kültürün özelliği, bileşenlerini oluşturan, toplumun geleneklerinin, kurumlarının ruhunun, mensuplarının ortak çıkar ve özlemlerinin ve liderlerinin siyasî üslubunun, tarihî deneyim içinde tesadüfi bir ilişkiden ziyade, anlamlı, özgül bir bütün oluşturacak şekilde birbirlerine uymaları ve açık, anlaşılır bir ilişkiler ağı meydana getirmesinde belirler. O, hem bir toplumun topyekûn tarihi hem de kendisini oluşturan insanların sosyo-ekonomik yaşantılarından vücut bulmuştur (Pye, 1965: 8).

Aslında bu açıdan siyasî kültür kavramlaştırması, "güneşin altındaki yeni bir şey" değildir. Örneğin, 18. yüzyıla kadar geri giden bir yaklaşımda Montesquieu, bir ulusun anayasal ilkelerini, onun "ahlâk ve âdetleri"yle ilişkilendirmenin yerinde olacağını savunuyordu (Femia, 1994: 476). Tocqueville de, *Amerika'da Demokrasi* adlı ünlü eserinde, bugünkü "siyasî kültür" anlamında, bir ülkeye özgü, "ahlâkî ve entelektüel karakteristikler" üzerinde duruyordu (Miller, 2002: 1). Siyasî

kültür, genel anlamda toplumsal kültürün bir özeli ve türevidir. Siyasî sistemlerin işleyişini sağlayan siyasî davranış örüntüleri, o toplumun sosyo-ekonomik deneyiminin ürünü bir üstyapı niteliği taşıyan siyasî ve toplumsal kültür tarafından etkilenirler. Genel olarak kültür, toplumsal hayatta nasıl bir iltisak (*coherence*) ve bütünlük sağlıyorsa, siyasî kültür de siyasî hayata yapı ve anlam sağlar (Pye, 1965: 8). Siyasî kültür, bir toplumda varolan inançlar sistemini içerir. Bunlar, siyasî ortamın ne durumda olduğu veya olması gerektiğine ilişkin inançlardır.

Kavram hakkında bazı genel tanımlar vermek gerekirse, örneğin, ünlü antropolog Clifford Geertz (1973: 220)'in genel olarak kültür konusunda geliştirdiği kavramsal çerçeveyi, siyasî kültürün tanımına da uyarlamak mümkündür: "Siyasî kültür, kişilerin, problematik siyasî gerçekliği anlamlandırmasına yarayan ve davranışlarına yön veren ve böylece toplum üyeleri arasında oluşacak ortak bir bilinç sayesinde siyasî-sosyal hayatın sürekliliğini sağlayan norm ve değerler manzumesidir." Kavramın öncüsü Almond (1956: 402)'un ifadesiyle siyasî kültür, insanın yaşadığı sosyo-ekonomik çevreye anlam vermesine yarayan "bilişsel bir harita"dır. D. Miller (2002) tarafından Amerikan siyasî kültürünü ele alan ders notlarında verilen tanım da dikkate değer: "Siyasî kültür, siyasî ve ekonomik hayatın nasıl yürütülmesi gerektiği hakkında ayırıcı ve kalıplaşmış düşünce tarzıdır." Daha teknik bir tanımla siyasî kültür, bir topluluğun (anayasa, devlet, partiler, demokrasi, insan hakları, ülkenin siyasî tarihi gibi) siyasî nesnelere karşı yöneliş ve tutum alış kalıplarıdır (Parla, 1994: 10). Ulusal kimliğinin ayırıcı bir kaynağı olarak işlev gören Amerikan siyasî kültürünü oluşturan inanç ve değerler ise "Amerikan akidesi (*the American creed*)" olarak adlandırılmıştır (Huntington, 1981: 4). Bu bağlamda, örneğin, daha çok

organik sürecin düzenlenmesi için bir kalıp işlevi gören, eylem doğrultusu veren bir “program” niteliğindeki ideolojiden (Geertz, 1973: 216) farkı, kısaca, siyasî kültürün daha organik bir nitelik taşımasıdır (politik kültür ile ideoloji arasındaki fark hakkında ayrıca bkz. Sarıbay, 2000a: 70-3.). Örneğin İngiltere’de olduğu gibi bir politik kültürün, ağırlıklı olarak muhafazakâr niteliği, Burke tarafından geliştirildiği şekliyle sistematik bir ideoloji olarak muhafazakârlıktan farklıdır. Bir siyasî ideoloji toplumda egemen konuma geçince, siyasî kültürün en belirleyici unsurlarından biri hâline gelir (Parla, 1994: 11).

Siyasî Kültürün Biçimlenmesi

İlter Turan (1986a: 33-7), siyasî kültürün oluşumunda rol oynayan dört kaynak/etken belirlemektedir. Birincisi, bahsettiğimiz gibi, toplumun maddî, yani sosyo-ekonomik deneyim tazıdır. Örneğin, sanayileşme ile artan ihtisaslaşma sonucu farklılaşmış bir yapıya ulaşan bir toplumda bireyler, doğal olarak, siyasî sisteme yönelik daha eleştirel ve katılımcı bir kültür geliştireceklerdir. Bu farkı, örneğin Türkiye’nin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından farklı dönemlerinde, hatta aynı dönemde yer alan farklı gelişim düzeylerine sahip, örneğin Doğu ve Batı bölgelerinde gözlemek mümkündür. İkincisi, genel toplumsal kültür ile “akültürasyon” adını verdiğimiz uluslararası kültür hareketleridir. Parsons’un “sosyal sistem” yaklaşımından da hatırlanacağı üzere, siyasî kültürün, doğası gereği, kendisinden türediği genel toplumsal kültürden bağımsız bir gelişme göstermesi beklenemez. Örneğin Harry H. Eckstein gibi bazı bilim adamlarının incelediği üzere (Turan, 1986a: 35), iki savaş arası faşist Almanyasında, kültürün diğer boyutları, “otoriteye itaat, sınırsız disiplin” gibi değerleri vurgularken; siyasî sistemin eşitlik, katılım, çoğulculuk gibi değerleri istemesi kül-

türel bir çelişki arz ediyordu. Nitekim, bizim gördüğümüz kadarıyla, genel kültür ile siyasî kültürün ilişkilendirilmesindeki dönüm noktası, iki dünya savaşı arası dönemde İtalya ve Almanya’da faşizmin yükselişinden sonra, Frankfurt Okulu’ndan Adorno’nun geliştirdiği “otoriteren kişilik” tezi olmuştur. Buna göre, kişinin çocukluğundan itibaren, ailesinde, toplumdaki otorite ilişkileri için bir model rolü oynayan ebeveyninden öğrendiği kültürel kalıp ve alışkanlıkların, kör itaate dayalı bir otoriter politik kültüre zemin hazırladığı öne sürülmüştür (Meloan, 2000: 115).

Gerçekten genel olarak otoriteye yönelik toplumsal kültür, siyasî kültüre de damgasını vuracaktır. Örneğin Türkçe’de “bükemediğin bileği öpeceksin” şeklindeki atasözünde dile getirilen toplumsal kültür, siyasî kültüre de güçlüye ve siyasî otoriteye boyun eğme şeklinde yansımayaacaktır. Özellikle Osmanlı gibi, din, hukuk, ahlâk ve siyasetin iç içe geçtiği geleneksel monistik-holistik bir dünya görüşüne göre örgütlenen bir toplumda, genel toplumsal kültür ile siyasî kültür arasında çok daha sıkı bir ilişki bulunacaktır.¹ “Otoriteye itaat, güce boyun eğme, haddini bilme, siyaset dahil işi erbabına bırakma, sürüye uyma, cemaat ruhu, farklılığa ve muhalefete tahammülsüzlük” gibi düsturlar, kültürün bu katmanları arasındaki ilişkinin göstergesidir. Siyasî kültürün şekillenmesinde uluslararası kültür hareketlerinin etkisi, “akültürasyon” kavramıyla açıklanabilir. “Kültür edinimi” anlamında akültürasyon, sosyolojide, sosyal değişme sürecinin önemli bir dinamiği olarak farklı kültürlerin etkileşimini, aralarında birinci elden, sürekli bir ilişki sonucu, her birinin orijinal kültür kalıplarında ortaya çıkan temel değişimleri ifade etmek için kullanılan

¹ Ş. Mardin (1992: 101; ayrıca 1991: 188) de, Türklere özgü aile protokolü örneğinden hareketle, Osmanlı tabakalaşmasına vücut veren “düzen ve kural koruyucu” siyasî felsefenin arkasındaki bu toplumsal-kültürel boyutu göstermiştir.

bir terimdir. Bu anlamda, Orta Asya bozkırlarından çıktıklarından beri Ön Asya ve Balkanlara kadar pek çok kültür ve medeniyet ile karşılaşan Türklerin kültür edinim kaynakları oldukça zengindir. Örneğin, Fransız Devrimi'nden sonra, Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerindeki etkileşim sonucu Türk siyasî kültürü üzerindeki Fransız etkisi, "Jakobenizm" kavramıyla tanımlanmaktadır.

Siyasî kültürün oluşumunda rol oynayan üçüncü bir kaynak/etken olarak, siyasî sistemi yönlendiren elitler, siyasî kültürün yeniden şekillendirilmesinde inisiyatif alabilirler. T. Parla (1994: 11)'nın Atatürkçülük örneğinde belirttiği gibi, bir siyasî ideoloji toplumda egemen konuma geçince, siyasî kültürün en belirleyici unsurlarından biri hâline gelmektedir. Türk devriminin "modernleşme" adıyla tanımlanan amacı da toplumu yeni kültür ve değerlerle donatmak anlamına geliyordu. T. Alkan (1989: 178) tarafından incelendiği gibi, Kemalist kadro tarafından bir toplumsal mühendislik vizyonu ile toplumun ve kültürün yeniden dizayn edilmesi sürecinde, eğitime dayalı siyasî toplumsallaşma yoluyla siyasî kültürün de yeni rejime destek sağlayacak şekilde dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Ancak kültürün kolayca manipülasyona gelmez bir organizma olduğu göz önüne alındığında, bu yönlendirme çabasının başarı derecesi tartışmalı hâle gelecektir.

Siyasî kültürün oluşumunda rol oynayan dördüncü bir kaynak/etken olarak, siyasî tecrübe ve hatıraları zikredebiliriz. Bunlar gerek bireysel, gerekse de toplumsal nitelikte olabilir (Yücekök, 1987: 20; Turan, 1986a: 36). Genelde kanaatlerini aynen sürdürme eğilimindeki insanlar, bunları, ancak ciddi biçimde kendilerine meydan okuyan yeni deneyimler karşısında gözden geçirme ihtiyacını duyarlar. Keza, genel olarak toplumların tarihi tecrübeleri, yaşanan acı olaylar da

siyasî kültürün şekillenmesinde önemli etki de bulunur. Örneğin İtalya'da insanların birbirlerine duydukları güvenin zayıflığı, tarihte yaşanan olayların genelde ülkeyi bölücü nitelikte olmasındandır.

Siyasî Kültürün Kitleleşme-Seçkinsel Boyutları

Almond'un çizgisinde gelişen öznelci yaklaşım, görünüşte, siyasî kültürü, daha çok siyasetin tâbileri, nesnelere durumundaki halkı, vatandaş bireylere indirgemektedir. "Vatandaşların siyasî kanaatleri" şeklindeki bir yaklaşım, paradoksal bir biçimde "yönetenler ve yönetilenler" gibi elit politikası dünyasına has bir ayırımın esas alındığı izlenimini doğurmaktadır. Oysa modern kitle politikası döneminde, en azından ilkesel olarak, yönetenler ve yönetilenler ayırımı mutlak değildir. İkincisi, siyaseti, bir bütün olarak insan ilişkilerinde geçerli değersel çerçevede, yani ahlâkın bir uzantısı olarak alan, monistik veya holistik bir dünya görüşüne mensup filozoflardan, söz gelimi Montesquieu, yönetenler ile yönetilenler arasındaki bu organik, ahlâkî ilişkiyi, "insanlar lâyük oldukları gibi yönetilirler" anlamında bir düstur ile ifade etmişti. Dolayısıyla, siyasî kültür, toplumsal kültürün bir uzantısı olarak, yönetenler ve yönetilenleriyle bir bütün olarak toplumu temsil eder. Buna Türk folklorundan somut bir örnek verilebilir. Örneğin siyasî seçkinlere ait siyasî kültürümüzün insanları potansiyel suçlu olarak alan kuşkucu bir nitelikte olduğu söylenir. Hâlbuki "Yılanın başını küçükken ezeceksin" gibi atasözleri yanında, Nasreddin Hoca'nın çocuğunu muhtemel suç işlemeyen önce, "su testisi kırılmadan" önce dövdüğü de bilinmektedir.

Turan (1986: 44)'ın da belirttiği gibi, kitle, ancak ortak bir siyasî kültüre sahip olduğu takdirde, siyasî toplumun rejiminin ve yönetiminin bütünlük, istikrar, meşruiyet ve sürekliliği sağlanabilir. Nitekim Pyc (1965:

8) de, siyasî kültürü hem lider ve hem de vatandaşların siyasî yönelişlerini içerdiği için, daha ziyade elit davranışı üzerine yoğunlaşan “siyasî üslup veya işlemsel düstur” terimlerinden daha kapsamlı olduğunu belirtir. Ancak, toplumu birbirine bağlayan genel bir siyaset kültürü dışında, toplumsal kontrol ilişkisinde oynadıkları rol itibariyle yönetenler ile yönetilenler arasında belli bir kültür farklılaşmasının bulunduğu da bir gerçektir. Siyasî seçkinleri de kitle politikası terimleriyle ayıracak olursak, genel olarak “seçilmişler” kategorisine giren liderlerin veya siyasî aktörlerin, Pye’nin deyimiyle siyasî stili, genel anlamda o topluma özgü yönetim tarzını, siyaset anlayışını ve kitlelere bakışını yansıtmaktadır. Siyasî kültürün seçkinlere özgü bir boyutu, örneğin, “siyasetin adabı” olarak adlandırabileceğimiz bazı formel davranış kurallarına işaret etmektedir (Turan, 1986: 45). Siyasî seçkinlerin, memurları, yani bürokrasiyi oluşturan “atanmışlar” grubunun ise bu manada daha özgül bir kültür geliştirebilmiş oldukları söylenebilir. Ş. Özen (1996), ampirik araştırmasında, Türkiye’de bürokratik kültürün, genel toplumsal ve siyasî kültürle örtüşme ve ondan farklılaşma derecesi hakkında ilginç bulgulara ulaşmıştır.

Kitle kültürü ile seçkinler kültürü arasında örneğin daha alt düzeyde meşrulaştırıcı semboller itibariyle bir fark bulunabilir. A. Y. Sarıbay (2000a: 74-5)’a göre, seçkinler ile kitlelerin siyasî kültürleri arasındaki farkı, eğitim ve siyasî meleke düzeyinden kaynaklanan bilişi düzeyi belirler. Seçkinler, daha yüksek bir eğitim ve bilişi düzeyi sayesinde sembollerini yönlendirme ve kitleye dikte etme kabiliyetine sahiptirler. Onlar, çerçeveleme yoluyla sembollerini kurumsallaştırarak ve siyasî kültürü mümkün olduğunca arızı işaretlerden yalıtarak, âdeta insanlar topluluğu içine hapsederler. Bu toplumsal kontrol sayesinde istenen bir sosyo-politik düzenin de-

vamı sağlanır (Faulks, 2000: 111). Siyasî kültür kavramının yönetilenlere has görülmesinin sebebi budur. Dolayısıyla buradaki sorun, bu farkın bir derece mi, yoksa mahiyet farkı mı olduğu, ayrıca bu işlevsel farklılık yanında, bu iki kültürü daha üst düzeyde yapısal olarak birbirine bağlayan ortak bir dilin (*idiom*) var olup olmadığıdır. Belirtmiş olduğumuz gibi, siyasî yönetimin ve daha genel anlamda sistemin meşruiyeti ve sürekliliği, ancak siyasî kültürün bu iki küresi arasında belli bir örtüşme derecesinin sağlanmasıyla mümkündür. Ş. Mardin (1991a), geleneksel Osmanlı sisteminde seçkinler ile kitle kültürü arasındaki dikey farklılıklara rağmen, yatay olarak bunları birbirine bağlayan, ideal bir İslâm cemaati tasavvuru içinde vücut bulan böyle bir ortak dilin varlığını tespit etmiştir. Ancak rejimin patrimonial niteliğini törpüleyen ve bürokratik niteliğini öne çıkaran Tanzimat’tan itibaren bu iki kültür küresi arasındaki açığı büyümeye ve dolayısıyla meşruiyet krizi belirmeye başlamıştır. İ. Turan (1986: 46)’ın belirttiği gibi, hızlı değişim geçiren toplumlarda, kitle ve seçkinlerin siyasî kültürleri arasında ciddi farklar belirebilir. Bu sebeple cumhuriyeti kuran kadronun temsil ettiği yeni değerler manzumesi, kitenin siyasî kültüründen önemli ölçüde ayrılmıştı.

Siyasî Kültür Araştırmalarının Sorunları ve İmkânları

Batı dünyasında sosyal bilimler, Fransız devrimi gibi belli bazı tarihi kırılmalar sonucu gelişmiştir. Siyasî kültür araştırmaları da, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra kıyamet anlamına gelecek bir üçüncü dünya savaşı riskine karşı irkilen insanlığın düzen ve barış içinde birlikte yaşama arayışının ivme kazandırdığı sosyal bilim araştırmalarıyla doğmuş ve gelişmiştir. Bu konudaki araştırmalar, temelde siyasî rejimlerin farklılığını ve istikrarını belli ölçüde kültürel yapıyla açıkla-

ma eğiliminden gelişmiştir (Sarıbay, 1999: 76-7). Örneğin Almond ve Verba (1963)'ün öncü çalışması, Batılı liberal demokrasilerin istikrarını, onları destekleyen değer sistemleri bakımından açıklamıştır (Faulks, 2000: 108). Konunun klâsik öncüleri Montesquieu ve Tocqueville'in çalışmaları da benzer kaygılardan doğmuştur. Bu klâsik yaklaşımlardan çıkan sonuç, genel toplumsal kültür ile siyasî kültür arasında içkin bir ilişkinin bulunduğudır. Bu bağlamda çağdaş siyasî kültür çalışmaları, örneğin Almanya'da faşizmin (veya totaliter demokrasi), Anglo-Amerikan dünyada da (liberal) demokrasinin gelişimini açıklamaya yönelmiştir. Aynı ideolojiye mensup oldukları hâlde ayrı özellikler gösteren ülkeler, örneğin komünist rejimler arasındaki farklılık da, her ülkenin devrimcilerinin Marksist modeli kendi kültürel miraslarına uyarlama eğilimleri ile izah edilmiştir. Siyasî kültürün temelde birbirine bağlı iki işlevinden söz edilebilir: Birincisi, kültür, belirli bazı davranış kuralları ve değerlerin oluşumuyla, siyasî hayatın işleyişini kolaylaştırır. İkincisi, siyasî kültür sayesinde siyasî sistem meşruiyet ve süreklilik kazanır (Turan, 1986a: 39). Dolayısıyla bu iki işlev açısından siyasî kültür araştırmasının önemi, bir siyasî sistemin performansının açıklanmasına katkıda bulunmasından gelmektedir (Femia, 1994: 477).

Epistemolojik ve metodolojik açıdan siyasî kültür teorisinin sorunları, kültür, yani siyasî kültür kavramının mahiyeti, işlevi ve tahlil tarzıyla ilgilidir, ki bunlar, bilimsel alandaki son gelişmeler ışığında Sarıbay ve Ögün (1999)'ün ortak çalışmasında vukufu tartışılmıştır. Alanın öncüleri Almond ve Verba'nın çalışmaya başladığı yıllarda egemen olan "makrocu" diyebileceğimiz modern-pozitivist yaklaşım, birçok konuda olduğu gibi siyasî kültür kavramlaştırmasında da "kültür" kavramının çok-boyutlu, karmaşık niteliğinin gözardı edildiği genelleme ve

soyutlamalarla malûldür. Fransız yapısalci antropoloji okuluna özgü soyut, psikolojik (Eisenstadt 1995: 307) veya Alman düşünce okuluna özgü standart, türdeş bir kültür (Sarıbay 1999: 79) anlayışının ürünü yekpare, mekanik bir siyasî kültür anlayışı, bu ilk dönem çalışmalarını belirlemiştir. Bu çalışmalar, yapısal-işlevselci ve davranışsalci yaklaşımlar doğrultusunda, siyasî kültürü, düz bir sosyalleşmenin ürünü olarak siyasî süreci etkileme amacıyla sergilenen açıkça gözlenebilir, mekanik tutum ve davranışlar manzumesi olarak almaktadır. Oysa siyasî kültür, nesnel'in (yani sosyo-politik yapının) "öznel" bir karşılığından ibaret değildir. Sarıbay (1999: 81, 84, 101)'ın da belirttiği gibi idealist bir bakış açısından kültürün, sosyo-politik yapılara göre önceliğinden ve belirleyiciliğinden bile söz etmek mümkündür.

Kültürün bu otonomi ve belirleyiciliği, onun tarihî-sosyal ortamlarla etkileşimin ürünü çokkathı, somut ve dinamik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Almond-Verba gibi davranışsalcılara yöneltilen temel eleştiriler de, zaten bu noktada toplanmaktadır. Bunlar, aydınlanma ve ulus devletinin ve elitist devlet görüşünün ürünü yekpare bir siyasî kültür kavramıyla, özellikle karmaşıklık ve parçalanmayla karakterize modern toplumda, sınıf, cinsiyet ve ırk gibi parametrelerin belirlediği tabakalaşmanın, sosyal ve kültürel bölünmelerin ürünü alt-kültürleri es geçmişlerdir (Faulks, 2000: 110). Diğer gözden kaçırılan bir nokta, yukarıda değindiğimiz gibi siyasî kültürün kitlesel ve seçkin boyutları arasındaki ilişkidir. Ayrıca Almond ve Verba'nın, gelişmekte olan ülkelere örnek olarak, Anglo-Amerikan, özellikle İngiliz modelinde simgeleşen ideal bir demokrasinin gerekli kültürel ön şartlarını araştırma gibi bir ideolojik-normatif bir tutumla hareket etmeleri de eleştiri konusu olmuştur. "Amerikan akidesi" olarak adlandırılan idealize bir siyasî kültür kavramı ise,

Huntington (1981:43)'un Amerikan-merkezci yaklaşımında çok daha belirgindir.

Bir siyasî analiz kategorisi olarak siyaset teorisinde eskiden beri, ama "izlenimselci" bir tarzda kullanılan siyasî kültür, araştırma tekniklerinin gelişmesiyle artık daha "sistematik" bir şekilde ölçülebilmektedir (Parla, 1994: 10). Gene de öznelci anlamda siyasî kültürün titiz bir analizinin imkân derecesine ve felsefe ve yöntemine dair yoğun tartışmalar sürmektedir (Faulks, 2000: 107-25). Çeşitli sebeplerden dolayı, kültürün, bireyin bilşi ve duygularında içkin öznel boyutunu değerlendirmenin zorluklarına dikkat çeken Pye (2000: 22-3), bu zorluğun, siyasî kültür konusunda daha da belirgin olduğunu belirtmektedir. Zira siyasetin temel kavramları olan iktidar ve otorite, bireyler üzerindeki kritik etkisi bakımından akıldan çok duygulara hitap eden, rasyonel muhakemeden çok, duygusal değerlendirmelere, tahayyüle kapı aralayan olgulardır. Dolayısıyla siyasî süreç hakkındaki kanaat, değer ve tutumlar, çoğunlukla siyasî otoriteye yönelik zıt uçlarda gelişen birer imajdan ibaret kaldığı için bu iğreti kültürün, bir toplumun kalıcı siyasî kültürünü temsil ettiğini söylemek zordur. Almond gibi davranışçılar tarafından esas alınan siyasî davranış ve semboller, kültür olgusunun en kolay gözlenebilen, ancak anlam verilmesi en zor ve en yanıltıcı öğeleridir.

Bu sebeple siyasî kültür araştırmalarında en sağlıklı yöntem, yapısalcı-işlevselci veya davranışsalcı gibi indirgemeci yaklaşımları aşarak, mikro ve makro perspektifleri mezceden bütüncül yaklaşımdır. Yani hem tarihî-sosyolojik boyutta tüm sistemin hem de psikolojik boyutta sistemi oluşturan bireylerin davranış ve dinamiklerinin incelenmesi (Pye 1965: 9). Pye ve Verba (1965) derlemesinin içinde yer alan, Rustow (1965)'un Türk siyasî kültürüne ait incelemesinin de yer aldığı çeşitli ülkelere ait etütler de bu yaklaşımın

pratik örnekleridir. Sarıbay (1999: 91, 81)'ın ifadesiyle, kültür kavramını, tarihsel ardalanı geniş tutulmak suretiyle, sosyal ve politik hayatın içinde bireylerin yorumlayarak kullandıkları bir söylem olarak daha kapsamlı zihniyet örüntülerine dayalı olarak çözümleme gereği vardır. Hermenötik (yorumsamacı) terimleriyle ifadeyle, siyasî kültür analizcileri, metin (*text*) ve bu metnin tarih ve toplumdaki bağlam (*context*) karşılığını birlikte değerlendirmek zorundadır. Siyasî kültür çözümlemesi, bir anlamda bu ikisi arasında gerilimin, etkileşimlerin ve muhtelif bileşimlerin anlaşılmasına dayanır.

Türk Siyasî Kültürü Araştırmaları İçin Bütüncül Bir Metodoloji

Siyasî kültür araştırmaları için söz konusu edilen metodolojik ilkeler, bunun, ne kadar kapsamlı ve girift bir inceleme alanı oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye gibi ülkeler siyasî kültür araştırmaları için bulunmaz bir lâboratuvar oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye, tarih boyunca, jeopolitik ve jeostratejik konumu gereği çok farklı kültür ve medeniyetlerle etkileşim ağı içinde zengin bir tarihî tecrübe ve kültürel birikim sağlamış ve aynı zamanda ulus devletleri döneminde köklü bir değişim deneyimi yaşamış bir ülke. Dolayısıyla bu zengin "malzeme" içinde değişeni ve değişmeyi saptamak, belki de siyaset sosyologlarını bekleyen ana iştir. Sarıbay ve Ögün (1999: 91)'ün siyasî kültür araştırmaları için saptadıkları bu temel amaca her siyaset sosyoloğunun iştirak edeceğine kuşku yoktur.

"Usûl-i kadîme (*ancient regime*)"ye son verdiği iddia edilen Fransız Devrimi'nden sonraki süreç, sosyal bilimsel açıdan "değişim ve yepyeni" ile tanımlanmıştır. Oysa çağımızın çığır açıcı din sosyoloğu P. L. Berger (1969)'in gösterdiği gibi, insan toplumlarının, meşrulaştırma ve bunun dayan-

diği gelenek ve de ana kaynağını oluşturan “kutsal ve profan”ın kaynaştığı din olmadan hayatini sürdürmesi mümkün değildir. Nitekim zamanla yapılan dikkatli tarihî-sosyolojik gözlemler sonucu, “yepyeni” (*modern, novel*) diye ortaya çıkan şeylerin aslında kılık değiştirmiş eski şeyler olduğu anlaşıldı. Fransız Devrimi’nin sloganı üç ilke veya Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri bayraklarının üç renkten kompozisyonu gibi siyasî semboller, aslında, Hristiyan teslis akidesinin bir izdüşümüydü. Yani Fransız Devrimi, aslında büyük ölçüde eski kültür kodlarını sadece dönüştürmüş ve yeniden üretmiştir (Sarıbay 1999: 92).

Siyasî kültür ile toplumsal ve dinî kültür arasındaki derin ilişkilere en çarpıcı örnek, kanaatimizce, kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından Avrupa ve Osmanlı’nın mukayeselerinden verilebilir. Montesquieu’nün üçlü kuvvetler ayırımı, aslında gene, Baba/Oğul/Ruhül-Kudüs şeklindeki Hristiyan teslis akidesinin bir izdüşümüydü. Oysa Osmanlı siyasî geleceğinin karakteristiği, “fonksiyonlar ayrılığı şeklinde bir kuvvetler birliği” anlayışı, Ali Süavi gibi âlimlerin “vahdet-i imamet” olarak ifade ettiği İslâm tevhid akidesinin bir sonucuydu (Oktay, 1998; Patton, 1994). Bu sebeple tarihî boyutta siyasî kültür kapsamına giren olguların çoğu, en iyi, değişim ve devrim kavramlarından çok, verili kültürün çeşitli şart ve ortamlarda yeniden kendini üretmesi anlamında, başkalaşma (*alteration*) kavramıyla anlaşılmalıdır. Buna göre bazı olguların tamamıyla atıldığı bir “tarihin çöp tenekesi” yoktur (Sarıbay, 1999: 91-6). Tarihte beyaz sayfa açılması mümkün değildir bu mantıkla ve doğrusal-evrimci yaklaşımla yapılan “ileri-geri”, “geleneksel-modern” gibi ayırımlar anlamsızdır. Dolayısıyla kültür tahlillerinde esas saptanması gereken “süreklilik”lerdir; ki bu süreklilik perspektifi içinde zaten sözde “kırılma ve değişim” noktalarını da görme imkânı olacaktır.

Bu temel amaç doğrultusunda Türk siyasî kültürünün sistematik-analitik bir incelemesi için gerekli bütüncül metodolojik perspektifi biraz daha somutlaştırmakta yarar var. Gördüğümüz gibi, siyasî kültürün malzemesi yeni olmadığı için, disiplinin kapsamına giren olgular, geleneksel olarak farklı etiketler altında dağılık olarak incelenmiştir. “Millî ahlâk ve ruh, ulusal siyasî psikoloji, siyasî ideoloji ve bir halkın temel değerleri” gibi başlıkları Pye (1965: 8) aktarmaktadır. Buna, “siyasî ahlâk, siyasî adap, siyasî âdetler ve düsturlar, medenî bilgiler, ulusal karakter, halkın kültürel kodları” gibi başlıkları da ekleyebiliriz. Banfield (1958: 9), siyasî kültür literatüründe öncü sayılan, Güney İtalya’daki tek bir köy üzerine yoğunlaşan sosyolojik çalışmasını, “siyasî ve diğer örgütlenmenin kültürel, psikolojik ve ahlâkî şartlarının bir incelemesi” olarak tanımlamakta ve anahtar kavram olarak “ethos”u² kullanmaktadır. Gene Güney İtalya köylülerinin siyasî kültürlerinin analizinde antropolojik açıdan “siyasî davranış” kategorisinin ötesine geçen bazı öncü çalışmalar da (Cancian, 1961), köylülerin “dünya-görüşü” ile “siyasî davranışlar”ı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hofstede (2001)’nin klâsik çalışmasında sergilendiği gibi, “etnopsikoloji” denen yeni bir disiplin çerçevesinde de, farklı ülkelerin ethos’ları mukayeseli analize tâbi tutulmaktadır.

Bu bakımdan Türk siyasî kültürünü çok daha geniş bir perspektif ve kaynaklar dizisi sayesinde inceleme imkânı doğmaktadır. Araştırmalarda kullanılacak metod, genel olarak ampirik veya teorik-temelli, literatür veya alan araştırmasına dayalı olabilir. Özellikle yazılı kaynaklarda izlenimselci tarzda aktarılan Türk siyasî kültürüne ait verileri sistematik-

² Banfield, antropolog Sumner’a atıfla ethos’u şöyle tanımlamaktadır: “Bir grubun karakter olarak diğer gruplardan temayüz ettiği karakteristik âdet, fikir, davranış ölçütleri ve düsturlarının toplamı.”

analitik bir çerçeveye yerleştirerek tamamlamak gerekmektedir. K. H. Karpat (1971: 70), Türkiye’de siyasî ilimler araştırmalarının durumu hakkındaki incelemesinde, ülkemizdeki araştırmaların genelde deskriptif (tasvirî) tarzda her şeyi kapsayacak şekilde geniş tutulduğunu belirtmektedir. Muhtemelen Tanpınar’ın şarka ait bir özellik olarak saptadığı “büyük söz” söyleme eğiliminin ürünü bu yaklaşımla yapılan tasvirî çalışmalarda elde edilen sonuçlar, eski deyimle “afakî” kalmaktadır. Karpat’a göre, sosyal-siyasî araştırmaların ufkunu açan esas metod, sebep-sonuç ilişkisi kurmaya yönelik tahlilci-analitik metottur.

Bu açıdan Türk siyasî kültür araştırmalarının geliştirilmesi için tespit ettiğimiz bütüncül metodolojiyi başlıklar hâlinde verebiliriz:

Birincisi, folklorik yaklaşım, popüler/toplumsal kültürün temel kaynağını oluşturması bakımından atasözleri, deyimler, şiir ve fıkralar gibi folklorik malzeme üzerinde metin-içerik analizi yoluyla toplumsal ve siyasî kültürümüze ilişkin genel karakteristikleri çıkarmak mümkündür. Kanaatimizce, Türk siyasî kültürünün unsurlarını en saf bir şekilde “bükemediğin bileği öpeceksin; emir demiri keser; gelen ağıd giden paşam; devlete kapılanmak; kervan yolda düzülür; kitabına uydurmak; kol kırılır, yen içinde kalır; balık baştan kokar; erken öten horozun başını keserler” gibi atasözleri ve deyimlerden çıkarmak mümkündür. Folklorik ürünlerin, özellikle atasözlerinin, sosyal bilimler, özeldede psikoloji-psikiyatri araştırmaları açısından önemine bazı araştırmacılar (Turgay, 1977) dikkat çekmiştir. Kurt (1997)’un çalışması bu yaklaşıma bir örnektir. Keza Nasreddin Hoca fıkraları da kanaatimizce bu konuda zengin bir kaynaktır. Osmanlı dünyasında kamuoyu oluşumunda çok önemli bir rol oynayan halk tiyatrosu, Karagöz-Hacivat tiplemesi de bu bakımdan önemlidir.

İkincisi, şiir, hikâye, tiyatro, roman, hatıra, seyahat ve deneme gibi türleri kapsayan edebiyat alanı da kültür araştırmaları için zengin bir malzeme içermektedir. Örneğin, Batıda edebiyat ürünlerini sosyal bilimler açısından işleme tarzı gelişmişken,³ ülkemizde bu tarzda yapılan çalışmalar nadirdir. Bu konudaki istisnalara örnek olarak, divan edebiyatını deyim yerindeyse “hermenötik” yoluyla okuyarak iktisadî kültürümüze ait zihniyet örüntülerini başarıyla belirleyen S. Ülgener (1981a; 1981b; 1983)’in çalışmaları, ayrıca Timur (1991)’un denemesini verebiliriz. Timur (1991: 7-8)’a göre, romancılarımızın Osmanlı değişim sürecini o zamanki sosyal bilimcilere göre daha iyi anlamlandırabilmelerinin iki sebebi vardı. Birincisi, roman türünün gereği kurmaca yazım tarzından dolayı siyasî baskılara karşı geliştirilen nispi düşünce özgürlüğü. İkincisi, “tarihçiler ve kamu gözlemcileri, eserlerini daha çok siyasal hayatla sınırlı tutarken, romancılarımız topluma daha geniş bir perspektiften bakabilmişler ve gerek örf ve âdetlerdeki, gerekse Braudel’in ‘maddî uygarlık’ dediği karmaşık bütünlükteki evrimi daha iyi tanımamıza yardımcı olmuşlardır.”

Söz gelimi, Türk halkının kültürel kodlarını son derece isabetle okuyabilen Ahmet Hamdi Tanpınar (1972) gibi edebiyatçılar, bu konuda siyaset sosyologlarının önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Gezi literatüründe ise Evliya Çelebi’nin Türk popüler ve siyasî kültürüne dair gözlemleri işlenmeyi beklemektedir. Bir kültürün özelliklerini, dışarıdan bir gözlemci kendi kültürüyle mukayeseli bir şekilde çok iyi saptayabilir. Bu bakımdan Batılıların, gezi ve an çalışmalarında gücünün zirvesinde olduğu zamanlarda özellikle Osmanlı dünyasına ve

³ Buna bir örnek olarak edebiyat-hukuk ilişkisini inceleyen Aristodemou (2000)’yu verebiliriz.

insanına ait gözlemleri elbette bu konuda önemli bir kaynak niteliğindedir. Nitekim N. Keklik (2001), bu kaynaklara dayanarak siyasî kültürü, söz gelimi “devlet” kültürünü de içeren “Türk ethosu” tarzında bir sentez denemesi yapmıştır. Bunlar, özellikle tarihî boyutta kültürel süreklilik çizgisini görmek açısından önemlidir.

Üçüncüsü, ahlâkî metinlere odaklı normatif yaklaşımdır. Özellikle geleneksel dünyada ahlâk ile ilişkisi bağlamında kültürün normatif boyutu daha belirgindir. Bu açıdan geleneksel dünyada Kınalızade (t.y) gibi *na-sihatname* ve *siyasetname* türünden ahlâkî nitelikte eserler siyasî kültür araştırmaları için önemli kaynaklardır (Abou-El-Haj, 1995). Bunlara gene ahlâkî boyut içeren Osmanlı vakarıvislerinin tarihleri de eklenebilir. T. T. T. (1997)’nin çalışması, bu normatif geleneğin “kutsal devlet” anlayışına dayalı milliyetçi bir perspektiften sentezini temsil eden dikkate değer bir kaynaktır. Bu normatif kaynakların modern versiyonları ise, resmî ideolojinin siyasî kültüre dönüşüm derecesini göstermektedir. T. Parla (1994)’nın yaptığı gibi, siyasî kültürü yeniden düzenlemeye yönelik, söz gelimi Atatürk’ün *Nutuk*’u, Afet İnan’ın *Medenî Bilgiler*, Recep Peker’in *İnkılâp Dersleri* gibi temel birtakım resmî metinlerin veya T. Alkan (1989: 177-322)’in yaptığı gibi Tek Parti dönemi ilkökul Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarının analizi bu yaklaşıma örnektir. T. Parla (1994: 173)’nin dediği gibi, cumhuriyetin kurucuları, bir geçiş döneminde mevcut toplumsal-siyasî kültürü veri olarak yönlendirdiği için, resmî metinlerin analizi, değişime konu siyasî kültür hakkında önemli bir fikir verecektir.

Dördüncüsü, tarihî-sosyolojik yaklaşımdır. Pye (1965: 10)’nin ifadesiyle, tarihî yaklaşım sayesinde, çağdaş siyasî kültüre vücut veren sosyo-politik kurumların ve değer örüntülerinin evriminin izini sürebilir ve siyasî top-

lumsallaşma örüntülerine bakarak da bu kurumların bireylerin hayatlarında nasıl kendini duyurduğunu anlayabiliriz. Ayrıca bu yaklaşım sayesinde, söz gelimi S. Ülgener ve Ş. Mardin’in yaptığı gibi, siyasî kültürün sosyal ve ekonomik parametreleri, Marksist terminolojiyle, altyapı-üstyapı etkileşimi bağlamında tarih içinde sosyo-ekonomik yapıların evriminin toplumsal-kültürel özelliklere etkileri tespit edilebilir.

Beşincisi, entelektüel tarih veya bilgi sosyolojisi yaklaşımı, Sadık Rifat Paşa, Namık Kemal, Peyami Safa gibi entelektüel birikimleriyle Türk siyasî kültürünü temsil düzeyine erişen kilometre taşı aydınların fikirlerinin incelenmesiyle Türk siyasî kültür geleneğinin tasvirini amaçlamaktadır. Bu konuda en sistematik çalışma S. S. Ögün (2000)’e aittir.

Altıncısı, bu düşünce tarihi yaklaşımına bağlı olarak son yıllarda dünyada gelişen “kavram tarihi” yaklaşımıdır. R. Koselleck gibi Alman bilginlerin geliştirdiği (Richter 1989; 1995) *begriffsgeschichte* (kavram tarihi), sosyo-lingüistik bir yaklaşımla toplumsal ve politik merkezi kavramların anlamlarındaki değişimler sayesinde ana kültürel değişim dönemlerini belirlemeyi amaç edinmektedir. Avrupa politik kültüründeki kavramların tarihî değişimlerine dair çeşitli çalışma (Ball, 1989) ve uluslararası konferanslar (Finnish Institute, 1998) bunun oldukça hayatî bir inceleme alanı olduğunu göstermektedir. Bizde de, “millet, devlet, hürriyet” gibi kavramların deyim yerindeyse “şeceresini çıkarmak” Türk siyasî kültürünün analizinde yepyeni ufuklar açacaktır. Ancak, bu konuda biz maalesef, Almanca ve İngilizce’de söz gelimi *The Oxford English Dictionary* gibi kavramların doğuşunu ve tarihî gelişimini saptayan, farklı asırlarda insanlara ne ifade ettiğini gösteren, kavram analizinde büyük bir yardım sağlayacak tarihî gelişmeye dayalı Türkçe sözlüklerden yoksunuz.

Yedincisi, ampirik-nicel yaklaşım, anketler ve örneklem gibi alan araştırmaları yoluyla mevcut siyasî kültür hakkında yaklaşık bir fikir edinme, süreklilik ve değişim noktalarını tespit imkânı vermektedir. Ancak anket ve örneklem incelemesi gibi nicel alan araştırması yöntemleri, ancak diğer kültürler ile mukayeseli ve yorumcu makro ampirik yöntemle entegre bir şekilde kullanıldığı takdirde, bize, o ülkenin siyasî kültürünün genel karakteristikleri hakkında daha doyurucu bir veri sağlayacaktır. Bu konuda örneğin Ergüder (1991)'in "Türk Toplumunun Değerleri"ni konu alan araştırmasının nicel bulguları, diğer analitik perspektifler ve literatürden elde edilen, söz gelimi S. Ülgener (1981a; 1981b; 1983)'e ait tarihî sosyolojik bulgularla birlikte yorumlanarak tamamlanmıştır.

Türk Siyasî Kültürü Araştırmalarının Gelişimi

Uyum ve istikrara dayalı geleneksel dünyada insanların standart bir toplumsallaşma süreciyle özümstedikleri kültürel kodları objektif bir bakışla tanımlaması zordur. Ancak Tanzimat gibi yavaş yavaş gelenekten uzaklaşmanın başladığı bir süreçte "gelenekle hesaplaşma" bağlamında bu tür çabalar görülebilir. Sadık Rifat Paşa ve Namık Kemal gibi Tanzimat aydınları, bir şekilde halkın siyasî sürece katılımını zorunlu kılan kitle politikası döneminde öne çıkan ilgili "kamuoyu ve siyasî kültür" gibi modern kategorileri, kendi siyasî geleneklerinde temellendirmeye çabalayan ilk isimlerdi. Burada yer sınırlılığı açısından ancak Namık Kemal'e yer verebileceğiz. Kemal'in birçok konuyu olduğu gibi, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen "siyasî kültür" konusunu da daha henüz 21. yüzyılda kavramsal bir çerçevede ele aldığını görmek elbette şaşırtıcıdır.

Namık Kemal, "terbiye-i siyasiye" (politik eğitim -*civic education*) ile eşanlamli kullan-

dığı siyasî kültürü, özellikle kamuoyunun siyasî süreci denetim işlevi açısından tanımlamaktadır. Burada yazar, "*efkâr-ı siyasiye* (siyasî düşünce)", "*terbiye-i siyasiye* (siyasî eğitim-kültür)" ve "*ahlâk-ı siyasiye* (siyasî ahlâk)" olarak birbirine bağlı üç kategori saptar: "*Terbiye-i siyasiye, halk içinde bâlâda beyân ettiğimiz efkâr-ı siyasiyenin busulünü ve hükümeti onun ilcaatından ayırmamak üzere efkâr-ı umumiyenin icrâ-yi nezaret ve lüzumu hâlinde ika-ı tehdit edebilmesi için iktiza eden ve -vatan ve millet ve hürriyet ve adalet muhabbetlerinden ibaret olan- ahlâk-ı siyasiyenin vücut ve terakkisini temin için lâzım olan hissiyat ve ilkaat-ı vicdaniyenin mecmuuna derler*" (Özön 1997: 173). Bundan sonra Namık Kemal, Osmanlı tarihindeki ayaklanmaların, siyasî kültür açısından anlamı, adalet esprisî üzerinde durur.

Gerek yerli, gerekse de yabancı bilim dünyasında Türk siyasî kültürüyle ilgili ilk çalışmaların dönemin hâkim trendi davranışsalcılık doğrultusunda daha çok "siyasal davranış" çerçevesinde yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevedeki çalışmalar, "siyasî toplumsallaşma" hakkındaki klâsikleşmiş eserin sahibi H. H. Hyman (1958)'in Payashoğlu ve Frey ile Türk lise gençliği, J. S. Szyliowicz (1962; 1966)'un da Türk köylülerinin siyasî değer ve davranışları hakkında yaptıkları araştırmalara kadar geri götürülebilir. Doğrudan Türk siyasî kültürü hakkındaki ilk inceleme ise, bildiğimiz kadarıyla Batı literatüründe, Sidney ve Verba (1965)'nin editörlüğünde hazırlanan siyasî gelişme sürecindeki ülkelerdeki siyasî kültürü ele alan toplu eserde Türkiye bölümünü yazan A. Rustow (1965) tarafından yapılmıştır. Öte yandan belli aralıklarla yapılan, Türkiye'de sosyal bilimlerin çeşitli alan ve alt-alanlarındaki çalışmaların dökümünü sunmayı amaç edinen incelemelere bakılınca, dilimizde doğrudan siyasî kültür konusundaki çalışmaların nispeten yetersiz kaldığı söylenebilir.

Karpat (1971: 67)'in 1970 yılındaki değerlendirmesinde doğrudan siyasî kültürle ilgili herhangi bir çalışmaya atıf yoktur. Karpat, sadece, klâsik döneminden Tanzimat'a, Osmanlı'daki en orijinal entelektüel alanın siyasî düşünce olduğunu; ancak yeni rejimin ideolojik gerekçelendirilmesi yönündeki eğiliminden dolayı bu alandaki birikimin bilimsel siyasî araştırmalara dönüştürülemediğini belirtmektedir. Abadan-Unat ve Sarıbay (1986)'ın incelemelerinde geçen bu konudaki doğrudan çalışma ise Ozankaya (1971)'ya aittir. 1966'da Ankara Üniversitesi SBF'de kurulan Siyasal Davranış kürsüsünde alanın duayeni Nermin Abadan-Unat ve seçkin öğrencileri Türker Alkan ve Doğru Ergil'in çalışmaları siyasî kültür araştırmalarının gelişimine ivme kazandırmıştır. Abadan-Unat ve Sarıbay (1986: 81)'in belirttiği gibi, siyasal davranışı güdüleyen psikolojik etkenler üzerine yapılan çalışmalar, daha çok bireyin siyasal benliğinin ve siyasal inanç sistemi veya ideolojisinin nasıl oluştuğu üzerinde yoğunlaşanlardır. Dünyada bu konudaki çok sayıda çalışmaya karşın "bizde ise, maalesef en az çalışma bu alana ilişkin bulunmaktadır." Bu konuda N. Abadan (1963 ve 1968)'in öncü çalışmaları yanında Ozankaya (1966)'yı sayabiliriz. Abadan-Unat ve Sarıbay (1986) da bu alanda Ş. Mardin, T. Alkan ve D. Ergil'in çalışmalarını anmaktadır. Örneğin, genel olarak şiddetin kültürel kökenlerine dair çalışmalarında Alkan (1983), sorunu daha evrensel bir düzeyde ele alırken; Ergil (1980b: 187-244), namus cinayetleri örneğinden hareketle sorunun Türkiye'deki toplumsal-siyasal kültürel kökenlerine dikkat çekmiştir. Ergil (1980b)'in çizgisinde diğer bir çalışma ise Magnarella (1982; ayrıca 1998)'ya aittir.

İ. Turan (1997) ise, incelemesinde Ozankaya (1971), Turan (1984 ve 1991) ve Özbudun (1995)'un çalışmalarını sıralamaktadır. Siyaset bilimi ve sosyolojisi dışında sosyal

psikoloji ve antropoloji de, Türk siyasî kültürünün doğrudan veya dolaylı olarak ele alındığı alanları oluşturmaktadır. Bu alanlardaki çalışmalar, bir anlamda, siyaset sosyologlarına analiz için gerekli veriyi sağlamaktadır. Birinci alanda ilk elde Ç. Kağıtçıbaşı (1970: 1973)'nın çalışmaları anılabilir. Türkiye'deki coğrafi ve etnik olarak alt-kültürel grupları ele alan antropolojik çalışmalar ise nispeten daha çoktur. Coğrafi olarak genellikle köyün kültürel özellikleri üzerinde yoğunlaşan antropolojik çalışmalar arasında Stirling (1965)'ten başlayarak, Meeker (1972; 2002), Magnarella (1974), Delaney (1991; 1993) ve Navaro-Yashin (1999)'in çalışmaları sayılabilir. Lâzlar, Kürtler ve Aleviler gibi Türkiye'de siyasî kültürün alt-grupları olarak farklı etnik unsurları ele alan bir çalışmayı Andrews (1997) yayına hazırlamıştır.

Bütün bunlara, Belge, Göle, Heper, Kalaycıoğlu, Ögün ve Vergin'inkiler gibi bibliyografyada gösterilen Türk siyasî kültürüyle ilgili sayıları giderek artan çalışmalar eklenebilir. Gazete köşelerinde yazan bazı araştırmacıların da Türk siyasî kültürüne ilişkin ilginç ve isabetli gözlemlerini kitaplaştırdıkları görülmektedir (Türker, 1998). Ayrıca siyasî kültürle ilgili genel, teorik bazı çalışmalar da göze çarpmaktadır (Sitembölükbaşı, 1997: 2000). Sonuç olarak diyebiliriz ki, dünyadaki çalışmalarla karşılaştırıldığında yetersiz görülse de, gerçekte Alkan, Ergil, Heper, Kalaycıoğlu, Ögün, Özbudun, Sarıbay, Turan, Vergin gibi araştırmacıların Türk siyasî kültürü hakkındaki çalışmaları, bu konuda daha ileri, sistematik incelemeler yapacaklar için önemli bir bilimsel zemin oluşturmaktadır.

Türk Siyasî Kültürü Araştırmalarının Dinamikleri

Yukarıda belirttiğimiz gibi Batıda sosyal bilim araştırmaları, daima birtakım tarihî trav-

malardan, somut toplumsal ihtiyaçlardan doğmuştur. Türkiye gibi bir “spekülâtif düşünce” veya “hasbî tefekkür”, bir “sosyal bilim” geleneği bulunmayan ülkelerde bile kriz konjonktürleri belli entelektüel reçeteler üretecek isimleri çıkarabilmiştir. Örneğin, bir Tanzimat travması Ahmed Cevdet ve Namık Kemal gibi isimleri; imparatorluktan ulus devlete geçiş sancısı Ziya Gökalp’i doğurmuştur. Son yıllarda gelişmeye başlayan Türk siyasî kültürüne ilişkin çalışmalar da, somut birtakım tarihî gelişme ve toplumsal ihtiyaçlardan doğmuştur. Siyasî kültür araştırmalarının temel amacının, kültürel gelenekteki “süreklilik” çizgisinin tespiti olması gerektiğini belirtmiştik. Bu temel amacın, Türkiye gibi üç kıtaya yayılmış bir imparatorluktan ulus devlete geçmiş ve aydınlarının tavırları “şanlı mazi”sine karşı “ambivalence” ile biçimlenmiş bir ülkede ne kadar önemli olduğunu belirtmeye gerek yok.

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak siyasî kültürümüzün de artık değişmesi gerektiği yönünde yorumlara (Tekeli, 2001; Üskül, 2002) yol açan gelişmeler, aynı zamanda, değişimi istenen kültürün süreklilik çizgisine vukuf ihtiyacının da altını çizmiştir. Bu da süreklilik ve değişim açısından siyasî kültürümüze yönelik bir ilginin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ilgi, kısaca belirtmek gerekirse, tarihî bir dönem olarak ulus devletlerinin artık aşılma üzere olduğu yolundaki işaretlerin arttığı bir süreçte iç ve dış dinamiklerin yoğun etkileşimiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle 2003 yılı içinde Avrupa Birliği’ne giriş kararlılığı ve hazırlıkları, bu dinamikleri hızlandırıcı bir işlev görmüştür. Bunları somut bir şekilde, maddeler hâlinde sıralamak faydalı olacaktır.

Birincisi, *kimlik* sorunu. Türkiye’nin tarihî kimlik sorunu, imparatorluklarla karakterize üst-kimlik (medeniyet) siyasetlerinden ulus devlete geçildiği Tanzimat sürecinde ortaya

çıkış ve ünlü “artık gavura gavur denmeyecek” sözüyle özetlenmişti. Cumhuriyet dönemi boyunca toplumu kamplara ayıran kimlik tartışmaları hiç gündemden düşmedi. Önemli bir kesime göre Türkiye’nin tarihî bunalımı, “kimlik bunalımı” ile özetlendi ve “çağdaş kimlik, sosyalist kimlik, Türk ve Müslüman kimliği” gibi soyut kimlik tanımları daha ziyade politik tavırlar olarak kaldı; yani “kimlik politikası” dünyada olduğu gibi uzunca bir süre Türkiye’de de siyasî hayata hükmetti ve hükmetmeye de devam ediyor. Esasında sosyal psikoloji ve antropolojinin kapsamına giren bu kavram hakkında örneğin B. Güvenç (1995)’in kapsamlı çalışması, belli bir ilgi doğurdu ve bunu başka çalışmalar da izledi. Özellikle Avrupa Birliği’ne giriş kararı uzunca süre “Türkiye’nin Müslüman kimliğiyle Hristiyan Avrupa’nın kan uyumsuzluğu” ekseninde tartışıldı.

Ancak bu süreçte M. A. Kılıçbay (1992) ve Öğün (1999: 18) gibi bazı tarihçiler, Türkiye’nin aynı zamanda “Akdenizli kimliği”nin de varlığına dikkat çektiler ve böylece dar, politik kimlik tanımlarının ötesinde daha geniş çaplı kolektif kişilikler gündeme geldi. Toplumsal-siyasal boyutlarıyla saf bir Türk kültürü tasviri, örneğin, Ögel (2001)’in çalışmasında bulunabilir. Ancak İslâm, Çin ve İran gibi farklı damarların yanında, Osmanlı-Türkiye’nin siyasî-kültürel geleneğinde antik Akdenizli boyutun ağır bastığı söylenebilir. Örneğin “onur ve utanç” gibi temel bazı değerler ekseninde İtalya, Yunanistan ve Türkiye gibi Akdenizli ülkeleri kapsayan mukayeseli araştırmalar, ortak bir Akdeniz kültür havzasından söz edilebileceğini göstermektedir (Blok, 1981; Davis, 1977; Peristiany, 1996; Gilmore, 1987; Delaney, 1987). Bu bakımdan D. Ergun (2000)’a göre, Türk toplumunu anlamak ve tanımlamak için, ulus devletleri döneminin ürünü, kimlik politikasına dayalı yaklaşımları aşarak daha

objektif ve kapsamlı bir kategori olan “kültürel kişilik”i benimsemeliyiz (bu konuda bilimsel bir araştırma için bkz. Tezcan, 1974).

Temelde farklılıkları öne çıkaran ve politik ideallerle sınırlanan “kimlik” kategorisine karşı “kişilik” kavramı, sayesinde, bir toplumun farklı kimliklerle örgütlendiği ve işlediği dinamik bir olguya işaret edilmektedir. D. Ergun (2000: 176-80)’un kendi ifadesiyle amacı, kişilik tanımı gereğince dinamik bir örgütlenme olan ve farklı etnik kökenli vatandaşlar için de bir üst-kişilik oluşturan “Türk ulusal” ya da “kültürel kişiliği”nin kurucu öğelerini ya da özelliklerini sergileyebilmektir. Bu doğrultuda siyasî kültürü de kapsayan Türk kişilik yapısının, Batılı kültürle karşılaştırıldığında genelde olumsuz değerlerle yüklü bir dizi özelliğini saptayan Ergun, örneğin, “devlet korkusu ve cemaatçilik” gibi özellikleri ön plâna çıkarmaktadır. Bu doğrultuda Ergun (2000: 180), Türk kişilik özelliklerinin temelinde, Ögün (2000: 309) ve Vergin (2000: 73) gibi başka yazarların da gözlemediği üzere, “nizam siyaseti” veya “siyasetin belirleyiciliği” olarak da belirtilen bir olguyu, “üretiminden çok yönetimi sorun olarak tasarlanmış bir Türk toplumu” gerçeğini görmektedir.

İkincisi, *demokrasi* sorunu. Osmanlı siyasî kültürünün mirası bir zihniyetle, kalkınmayı da temelde bir “yönetim” sorunu olarak algılayan şu ya da bu kesimden Türk aydınları, özellikle çok partili hayata geçildiğinden beri Türkiye’nin temel sorununu da “demokrasi sorunu” olarak tanımlamışlardır (TDV, 1991; Kabacalı, 1994). “Alaturka, kısmî veya güdümlü demokrasi” gibi deyimlerle tanımlanan Türk demokrasisinin az gelişmişliği, genelde hep Kemalist askerî iradenin müdahalesi gibi mekanik birtakım faktörlerle açıklanmaya çalışıldı. Türk siyasî hayatına damgasını vuran demokrasi söylemi, 1960’lı ve “70”li yıllarda “millî irade”, 1980 ve “90”

lardan itibaren de “sivil toplum ve kamusal alan” gibi siyasî kültürün yeni kavramlarıyla gelişti. Bu süreçte örneğin, Sarıbay (2001: 120)’ın da belirttiği gibi, sivil toplum kavramı, “askerî yönetimden arınmış toplum” gibi çarpık anlamlar kazandı.

Ancak zamanla Platon ve Montesquieu çizgisinin doğruluğunu teyit eder şekilde anlaşılmaya başlandı ki, demokrasi, bir “sistem” sorunu olmadan önce bir “eğitim ve kültür” sorunudur; hazır-elbise gibi evrensel geçerlikte standart bir demokrasi modeli “zümrüdüanka”dan ibarettir. Sağlıklı bir demokrasi, ancak altyapısal ve üstyapısal bazı temeller üzerine oturabilir. Altyapısal olarak kapitalist bir üretim ve üretici sınıfı, üstyapısal olarak da bireysellik ve farklılığa açıklık, katılımcılık, hoşgörü ve uzlaşma gibi değerler, demokrasinin temel gerekleridir. Bu anlamda, Batıda geliştiği şekliyle ekonomik ile siyasî iktidar simetrisinde demokrasi, birtakım tarihî şartların ürünü olarak dinamik ve izafi bir nitelik taşımaktadır ve Türkiye’de “iktidara katılma” ve “millî irade” gibi siyasî bir retorik olarak kullanılan “halkın dediği olur” formülü, özünde, otoriteye itaatle karakterize Türk siyasî kültürüne yabancı (Ozankaya, 1971: 153) olduğu gibi, çoğunlukçu totaliter demokrasinin yolunu açabileceği endişesiyle Batı’da bile aşılmıştır.

Bugün bütün dünyada, Marksist terimlerle demokrasinin altyapısı olarak alınan kapitalist ekonomi ve iktidar ilişkileri de sorgulanmaktadır ve tekrar Platonik anlamda demokrasiyi yaşatacak evrensel kültürel değerlerin önemi öne çıkmıştır. Demokrasi, “başkalarının hakkını gözeterek birlikte yaşayabilme” tarzı olarak alındığında, temel sorun aileden başlayan bir vatandaşlık eğitimi (Sarıbay, 2001: 214; 1999: 3-19) süreciyle bireylere “hak ve sorumluluk bilinci”nin kazandırılması olarak belirmektedir. Bugün dünya ve Türkiye’nin geldiği noktada teslim edilen

gerçek, demokrasinin, “iktidara katılma” değil, Ozankaya (1971: 167) tarafından saptanan Türk köylülerinin zihniyetinde olduğu gibi, ancak “hakını alma-verme” şeklinde son tahlilde Schumpeterci formel demokrasi tanımına uygun olarak hukuk düzeninde temellenen bir şey olduğudur. Bu açıdan demokrasi, Ergil (1997: 122-3)’in belirttiği gibi, mikro ölçekte evde başlar; hak ve sorumluluklar açısından bir apartman yönetimine “katılım” kültüründe temellenir. Dolayısıyla mesele, demokrasinin evrensel değerleri açısından Türk siyasî kültürünün potansiyelini sorgulamaktır (Kalaycıoğlu, 1995). Siyasî hayatta sıkça gözlemlendiği gibi, “cemaat” ruhuna dayalı politika anlayışından dolayı muhalefete hoşgörü ve uzlaşma kültüründen yoksunluk, Türk siyasî kültürünün demokratik gelişim açısından olumsuz vechesini oluşturmaktadır (Özbudun, 1995: 248). “Başımızdakiler en iyisini bilir” anlayışıyla, neme lâzımcılıkla, bilinçsiz kalabalık psikolojisiyle demokrasinin gelişemeyeceği seçim, bu kültür uyarınca hareket eden bazı kurt politikacıların “düşün peşime” gibi sloganlarla “kazandığı” açıktır.

Üçüncüsü, *insan hakları* sorunu. İnsan hakları 20. yüzyılın sonlarında bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de hayatî önem kazanan, siyasî kültür araştırmalarıyla ilgili diğer önemli sorun. Aslında demokrasi gibi, insan hakları da, Batı’nın tarihî gelişiminin ürünü olarak doğmuş ve özellikle ikinci kuşak insan hakları -kitlesel- demokrasiye paralel gelişmiş bir kavram. Dolayısıyla Batı’da, söz gelimi Çin gibi ülkelere yönelik yoğun insan hakları ihlalleri iddialarına karşılık, zamanla “*universalism versus particularism*” olarak ifade edilen tartışma gündeme gelmiş, insan haklarının soyut ve evrensel değil, ancak çeşitli ülkelerin tikel, toplumsal ve kültürel çerçevesinde anlam kazanan bir kavram olduğu savunulmuştur. Ancak bu tikelcilik, örneğin Türkiye gibi ülkelerde resmî otorite

teler tarafından demokrasi ve insan hakları konusundaki vahim kusurlar için kolayca “bize özgü şartlar” gerekçesine dönüştürülmüştür. Mesele, bu “özgül şartlar”ın, konjonktürel-politik değil, kültürel düzeyde analizi; yani, Batının gözünde maalesef Türkiye’nin karakteristiği hâline gelen insan hakları ihlali olgusunun toplumsal ve siyasal kültürel köklerine inmehtir.

Bu konuda ilk akla gelen Akçam (1993)’ın çalışması analitik olmaktan çok, tarihî-tasvirî bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Analitik düzeyde bakıldığında bu olgunun temelinde, ulus devletlerin homojenleştirici, totaliter özellikleriyle katmerlenen Türkiye’deki (1982 Anayasası’nın ilk metnine de giren) “kutsal devlet” anlayışı yatmaktadır (bu konuda bkz. Akarlı, 1975). Olay, kısaca, Hegel’in deyimiyle, “devlet hakları”nın, “insan hakları”na ağır basmasıdır. Hukukun çağdaşlığın temel ölçütü hâline geldiği günümüz dünyasında Türkiye’yi gittikçe yalnızlaştıran bu sorunun temelinde, tek taraflı, yukarıdan aşağıya bir patrimonyal zihniyetle “Ben devlet babayım, senin iyiliğin için severim de döverim de” anlayışı yatmaktadır. Tarih boyunca bağımsızlığını korumuş Türkiye’nin 1683 Viyana sendromundan sonra düştüğü paranoya derecesine varan “beka” kaygısının, gerektiğinde vatandaşının haklarına kolayca kıyma gibi bir tavra dönüşmesi anormal değildir. Sorunun toplumsal-kültürel köklerine inildiğinde ise “bükemediğin bileği öpeceksin” gibi, Türk ve İslâm’dan çok, Akdeniz kültür havzasına özgü sayılabilecek “güce karşı hakkı üstün tutma” gibi bir zihniyet teşhis edilebilir. Özellikle gençlere yönelik şiddeti, “erken öten horozun başını keserler” düsturu açıklayabilir mi? Velilerin çocuklarını, otoritelere “eti senin kemiği benim” söylemiyle teslim etmesi makul mü? Veya Türkiye’yi bağlayan ulusal-üstü hukuk mercileri olmasa “kol kırılır, yen içinde kalır” mı?

Dördüncüsü, Türkiye’de “80”li ve “90”lı yıllarda zirveye çıkan *siyasî çürümeye* karşı siyasî ahlâk ve buna bağlı olarak siyasî kültür sorunu öne çıkmıştır. Bu konuda ilk akla gelen sistematik çalışma Alkan (1993)’a aittir. Bu sorunu da, sıradan bir yaklaşımla “sistem bozuk” diyerek geçiştirmenin ötesinde kültürel köklere inerek çözümlenmek gerekmektedir. Alkan (1993: 153)’ın belirttiği gibi, siyasal yozlaşma, siyasetçinin yozlaşmasından daha geniş kapsamlı bir olgudur. Siyasî sistem, yöneten ve yönetilenleriyle bütün bir toplumu kapsadığından, ortaya çıkan bir yozlaşmada son tahlilde herkesin payı vardır. Hatta Çetin Altan gibi bazı ünlü köşe yazarlarının sık sık andığı, Montesquieu’nun Plâton çizgisinde “İnsanlar lâyıf oldukları gibi yönetilirler” anlamında ünlü bir sözü vardır. “Bal tutan parmağını yalar; devletin malı deniz, yemeyen domuz” gibi toplumsal kültürümüze ait sözler bu konuda bir ipucu vermiyor mu? Diğer yandan bu konuda, daha makro düzeyde, patrimonyalizm, patronaj, yanaşmacılık (*clientalism*), devletçilik, halkçılık, seçkincilik, dayanışmacılık ve korporatizm gibi çeşitli siyasî rejim, ideoloji ve stillerin siyasî kültürdeki kökleri açısından yapılan analizler de önemli bir yer tutmaktadır. Sadece “ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla” Türkçe deyim, bu kültür hakkında bir fikir vermektedir. Örneğin Bianchi (1984: 73-107, 282-337), Osmanlı’dan Türkiye’ye korporatist ideolojinin siyasî kültürel kökenlerini geniş bir şekilde ele almıştır. Türk siyasetindeki “hemşehrilik” değeri, keza, başlı başına bir araştırmaya konu edilebilir (Kurtoğlu, 2002).

Beşincisi, özellikle “60” ve “70”li yıllardaki öğrenci hareketleri ve terörün siyasî kültürel kaynaklarına inmeye yönelik çalışmalar. Bu konuda ilk akla gelen Alkan (1983) ve Ergil (1980b)’in çalışması yanında, Szyliowicz (1972), Magnarella (1982) ve Sayarı (1985)’yı da anabiliriz.

Altıncısı, siyasî kültüre ilgi doğuran son bir dinamik de, Türkiye’nin özellikle Yunanistan ve Kıbrıs gibi belli konularda çıkmaza giren sorunlu *dış politikası*. 1683 Viyana ve 1920 Sevr sendromunun ürünü beka kaygısı, Türkiye’nin Batıya karşı “Batıya karşı, Batı için” olarak özetlenen “ambivalence” türünden bir psikolojik tavır geliştirmesine yol açmıştır. Bu psikolojik engeller, Türkiye ve İslâm dünyasının, hep yekpare bir cephe olarak algıladığı Batı’yı sağlıklı bir şekilde idrak ve tahlil etmesini önlemiştir. Sarıbay (2001: 168)’in tespit ettiği gibi, Türkiye’de gelişen, cemaat ruhunun bir tecellisi, cemaatin bir şemsiyesi olarak devlet anlayışı, iç politikasına olduğu gibi dış politikasına da kısmen duygusal, irrasyonel bir özellik kazandırmıştır. Devlete atfen kullanılan “şeref, sadakat, dost ve düşman” gibi cemaat arası ilişkilerde geçerli duygusal kavramlar, bu anlayışın ürünüdür.

Bu zihniyete göre, Türkiye’nin içeride de dışarıda da devleti ele geçirmek için hep pusuda bekleyen “düşmanlar”ı vardır. Popüler ve resmî söylemde kökleşmiş “Türk’ün Türk’ten başka dostu yok” sözüyle Atatürk’ün çerçevesini çizdiği “barışçı” ve gerçekçi bir dış politika nasıl uzlaşabilir? Bu, çevresini daima “tehdit ve güvenlik” terimleriyle anlamlandırmaya alışmış askeri bakış açısıyla da birleşince, iç ve dış politikamız âdeta bir “düşman-savma” sürecine indirgenmektedir. Tarihi ve konjonktürel sebeplerle zaman zaman zirveye çıkan bu “kuşatılmışlık” psikolojisi, özgüvenli aktif, rasyonel yerine, tutuk ve paranoyak bir dış politikaya yol açmıştır. Dış politikanın arkasında yatan bu kültürel boyutun öneminin anlaşılmasından dolayıdır ki, son zamanlarda, Çalış (1995; 1996; 2001); Erhan (2002); Heper (1993); Keridis (1999); Melakopides (2002); Yiallourides (2001) gibi bir kısım Türk ve Yunanlı araştırmacılar, kronik dış

politika sorunlarının çözümü için, Türk ve Yunan siyasî kültürlerinin analizi ve dönüşürülmesi gerektiğini vurgulama noktasına gelmişlerdir.

Sonuçlar

Osmanlı, 1683'te savaş ve fetih limitlerinin tükenmesinden sonra "devleti ve milletiyle bölünmez bütünlük" olarak formüle edilen cemaat ruhuyla içine kapandığı için, özellikle "hukuka bağlı yönetim" alanındaki temel değişiklikleri kendi iç dinamikleriyle gerçekleştiremez hâle gelmiş ve 19. ve 21. asrın başlarında yöneldiği Avrupa-kaynaklı dış dinamikler zorunlu olarak devreye girmiştir. 2003 yılı içinde hız kazanan Avrupa Birliği'ne yönelik süreci, yukarıda Türk siyasî kültür araştırmalarında etken saydığımız bütün bu dinamikleri hızlandıran, Türkiye'yi kendi kendisiyle ve siyasî kültürüyle tarihî bir hesaplaşmaya zorlayan ana dinamik olmuştur. Esasında toplumsal kültürün bir türevi olan siyasî kültür, adı üstünde, Batıda Machiavelli ile başlayan iktidar politikası sürecinde siyasetin kazandığı ağırlığı yansıtan bir kategori olmuştur. Oysa postmodern bir dünyada tekrar evrensel hukuk ön plâna çıkmış, siyaset ve hukuk birbirleriyle çelişik, hatta ters orantılı olgular olarak alınmaya ve Eflâtun ve Aristo çizgisinde vatandaşlarda "siyasî kültür" yerine bir "hak (ve sorumluluklar) kültürü"nü geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaya başlamıştır.

Yani yapılması gereken, toplumsal-siyasal projeksiyonlarda siyasî kültüre, determinist bir mantıkla yaklaşmak, onu veri almak yerine; siyasî kültürü "vatandaş eğitimi" yoluyla işlenecek bir olgu olarak görmektir. Türkiye'nin toplumsal ve siyasal kültürel kaynakları aslında bu konuda oldukça zengindir. Avrupa Birliği'ne kararlı adımlarla yönelen Türkiye'nin nihal problemi, daha

çok ulus-devletlerine ve iktidar politikasına özgü kimlik paradigmalarının ürünü "Müslüman kimliği" değildir. Toplumsal-kültürel kişilik, dünyada ulusal kimliklerden daha kapsayıcı, daha nesnel/evrensel bir parametredir. Dolayısıyla, bize düşen, kimlikler noktasında "kendi kendisiyle kavgalı", bir Türkiye görüntüsünü aşarak, bu zengin kültürel kaynaklar ve saptamaya çalıştığımız günümüz sosyal biliminin geliştirdiği çok boyutlu metodolojik çerçeveye sayesinde, bir süreklilik perspektifi içinde daha kuşatıcı kendi kolektif kişiliğimizi daha iyi tanımak ve çok-kültürlülük içinde hukukun egemen olduğu bir dünyada gereken pozitif rolü oynamaktır.

Kaynaklar

Abadan-Unat, Nermin (1963), "Values and Political Behaviour of Turkish Youth", *The Turkish Yearbook of International Relations* 4, s.81-103.

---- (1968), "Some Aspects of Political Behaviour in Turkey", *The Turkish Yearbook of International Relations* 6, s.161-173.

---- ve Sarıbay, Ali Yaşar (1986), "Siyaset Sosyolojisi", Atauz, Sevil(der.), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, TSBİD, Ankara, s. 61-96.

Abou-El-Haj, Rifa'at A. (1995), "The Expression of Ottoman Political Culture in the Literature of Advice of Princes (Nasihatnameler) Sixteenth to Twentieth Centuries", Bhattacharya, R.K.-Ghosh, Asok K.(der.), *Sociology in the Rubric of Social Science*, Vedams, New Delhi.

Akçam, Taner (1993), *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim. İstanbul.

Akarlı, Engin Deniz (1975), "The State as a Socio-Cultural Phenomenon and Political Participation in Turkey", Akarlı, Engin D. and BenDor, Gabriel (der.), *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Bogazici University Publications, İstanbul, s. 135-155.

- Alkan, Türker (1983), *Saldırganlık Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*, Hil, İstanbul.
- (1989), *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Gündoğan, Ankara.
- (1993), *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Gündoğan, İstanbul.
- ve Ergil, Doğu (1980), *Siyaset Psikolojisi*, Turhan, Ankara.
- Almond, Gabriel A. (1956), "Comparative Political Systems", *Journal of Politics*, Cilt 18, s. 391-408.
- ve Verba, Sidney (1963), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton.
- Andrews, Peter A. (der.), (1997), *Ethnic Groups of Turkey*, 2nd enlarged edition, Reichert Publications, Wiesbaden.
- Aristodemou, Maria (2000), *Literature and Law: Journeys from Her to Eternity*, Oxford UP, Oxford.
- Ball, Terence-Farr, James-Hanson, Russell L (der.), (1989), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Banfield Edward C. (1958), *The Moral Basis of a Backward Society*, Free Press, New York.
- Belge, Murat (1983), *Tarihten Güncelliğe*, Alan, İstanbul.
- (1991) "Politik Kültür," *Çağdaş Kültürümüz: Olgular Sorunlar*, ÇYDD, Cem, İstanbul, s. 369-378.
- Berger, Peter L. (1969) *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Doubleday & Anchor, New York.
- Bianchi, Robert. (1984) *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Blok, Anton (1981) "Rams and Billy-Goats: A Key to the Mediterranean Code of Honour.", *Man* (NS), 16: 427-440.
- Cancian, Frank (1961) "The Southern Italian Peasant: World View and Political Behavior", *Anthropological Quarterly* 34:1-18.
- Collins, Randall (1994) *Four Sociological Traditions*, Oxford UP, New York.
- Çalış, Şaban (1995) "The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision-Making Process", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 6, Sayı 2 (Spring), s. 135-155
- (1996) *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished PhD Thesis, The University of Nottingham, Nottingham.
- (2001) "The Origins of Modern Turkish Foreign Policy: Ottoman Psychological Background", *FPI Foreign Policy* 27: 53-75
- Davis, John (1977) *The People of the Mediterranean: An Essay in Comparative Anthropology*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
- Delaney, Carol (1991) *Seed and Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village Society*, University of California Press, Berkeley.
- (1987) "Seeds of Honor, Fields of Shame", in Gilmore, David D.(der.), *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*, American Anthropological Association, Washington, s.35-47.
- (1993) "Traditional Modes of Authority and Co-operation", Stirling, Paul(der.), *Turkish Village: Changes in Turkish Villages*, The Eothen Press, Huntingdon.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1995) *Power Trust and Meaning: Essays in Sociological Theory and Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Ergil, Doğu (1980a) *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*, Olgaç, Ankara.
- (1980b) *Türkiye'de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Turhan, Ankara.
- (1997) *Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye*. Doruk, Ankara.
- Ergun, Doğan (2000) *Kimlikler Kaskacında Ulusal Kişilik*. İmge, Ankara.
- Ergüder, Üstün-Esmer, Yılmaz-Kalaycıoğlu, Ersin (1991) *Türk Toplumunun Değerleri*, TÜSİAD, İstanbul.
- Erhan, Çağrı (2002) "Asian Dimension of Turkey's Character: An Obstacle or A Catalyst For European Union Membership", The International Conference on "Asian Values in the International Society of the 21st Century" organ-

ized by Kobe Gaikin University in Japan, on 3 - 5 December, 2002. http://www.stradigma.com/english/feb2003/articlesprint_4.html

Faulks, Keith (2000) *Political Sociology: A Critical Introduction*, New York UP, New York.

Femia, Joseph (1994) "Political Culture", Outhwaite, William-Bottomore, Tom(der.), *The Blackwell Dictionary of the Twentieth-Century Social Thought*, Blackwell, Oxford, s.475-77.

Finnish Institute (1998) "Conceptual Changes in European Political Cultures", International Conference 18-20 June 1998 at the Finnish Institute in Londra, <http://www.cspt.tulane.edu/JAN99.htm>

Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.

Gilmore, David D. (der.), (1987) *Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean*. American Anthropological Association, Washington.

Göle, Nilüfer, (2000) "80 Sonrası Politik Kültür: Yükselen Değerler", *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis, İstanbul, s.37-48.

Güvenç, Bozkurt (1995) *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi, İstanbul.

Heper, Metin (1993) "Political Culture as a Dimension of Compatibility", Heper, M.-Öncü, A.- Kramer, H.(der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities*, I. B. Tauris, Londra, s. 1-21.

Hofstede, Geert H. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Sage, Thousand Oaks

Huntington, Samuel P. (1981) *American Politics and the Promise of Disharmony*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Hyman, Herbert H.-Payaslıoğlu, Arif-Frey, Frederick W. (1958) "The Values of Turkish College Youth", *Public Opinion Quarterly*, (Autumn), Cilt 22, s.275-91.

Kabacalı, Alpay (1994) *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1970) "Social Norms and Authoritarianism: A Turkish-American

Comparison", *Journal of Personality and Social Psychology*, Cilt 16, s.444-51.

---- (1973) *Gençlerin Tutumları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, ODTÜ, Ankara.

Kalaycıoğlu, Ersin (1988) "Elite Political Culture and Regime Stability: The Case of Turkey", *Journal of Economics and Administrative Sciences*, Bogazici University, Cilt 2, sayı 2, s.149-179.

---- (1995) "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", Özbudun, Ergun- Kalaycıoğlu, Ersin-Köker, Levent (der.), *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, s. 43-69.

---- (1996) "The Turkish Political Culture in Comparative Perspective", *Society and Politics in South-Eastern Europe*, International Conference, 18-20 May 1995, Sofia.

---- - Sarıbay, Ali Yaşar (der.), (1986a) *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (1971) "Siyasi İlimler Araştırmaları", Fişek, Nusret H.(der.), *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişimi*, Hacettepe, Ankara, s.57-72.

Keklik, Nihat (2001) *Türklerde Ahlak ve Dünya Görüşü*, Ötüken, İstanbul.

Keridis, Dimitris (1999) *Political Culture and Foreign Policy: Greek-Turkish Relations in the Era of European Integration and Globalization*, NATO Fellowship Final Report, www.nato.int/acad/fellow/97-99/keridis.pdf

Kılıçbay, Mehmet Ali (1992) *Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti*, Gece, Ankara.

Kınalızade, Ali Efendi (t.y) *Devlet ve Aile Ahlakı*, Ahmet Kahraman(yay.) Tercüman, İstanbul.

Kurt, İhsan (1997) *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Mikro, Konya.

Kurtoğlu, Ayça (2002) "Hemşehrilik, Patronaj ve Siyaset", *Toplum ve Bilim*, Sayı 93, s.315-325.

Magnarella, Paul J. (1974) *Tradition and Change in a Turkish Town*, Halsted Press, New York.

- (1982) "Civil Violence in Turkey: Its Infrastructural, Social and Cultural Foundations", Kağıtçıbaşı, Çiğdem (der.), *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Indiana University Press, Bloomington, s.383-402.
- (1998) *Anatolia's Loom: Studies in Turkish Culture, Society, Politics, and Law*, Isis Press, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1983) *Din ve İdeoloji*, İletişim, İstanbul.
- (1991a) "The Just and the Unjust", *Daedalus* Cilt 120, Sayı 3, Yaz, s. 113-129.
- (1991b) *Türk Modernleşmesi*, İletişim, İstanbul.
- (1992) *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim, İstanbul.
- (1995) *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim, İstanbul.
- (1996b) *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim, İstanbul.
- Meeker, Michael E. (1972) "The Great Family Aghas of Turkey: A Study of a Changing Political Culture", Antoun, Richard-Harik, Iliya (der.), *Rural Politics and Social Change in the Middle East*, Indiana University Press, Bloomington, s. 237-266.
- (2002) *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, University of California Press, Berkeley.
- Melakopides, Costas (2002) "Turkish Political Culture and the Future of the Greco-Turkish Rapprochement", *ELLAMEP Occasional Paper OP/02/06*
http://www.eliamep.gr/_admin/upload_publication/324_1en_ocr.pdf
- Meloen, Jos D. (2000) "The Political Culture of State Authoritarianism", Renshon, Stanley A.-Duckitt, John (der.), *Political Psychology: Cultural and Crosscultural Foundations*, New York University Press, New York, s.108-127.
- Miller, David (2002) "American Political Culture",
http://www.socialstudieshelp.com/APGOV_Notes_WeekFour.htm
- Navaro-Yashin, Yael (1999) *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton UP, Princeton.
- Oktay, Cemil (1998) "Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür", *Siyaset Yazıları*, Der, İstanbul, s. 51-77.
- Ozankaya, Özer (1966) *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, AÜ SBF, Ankara.
- (1971) *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, AÜ SBF, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2001) *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Öğün, Süleyman Seyfi (2000) *Türk Politik Kültürü*, Alfa, İstanbul.
- Özbudun, Ergun (1993) "State Elites and Democratic Political Culture in Turkey", Diamond, Larry J. (der.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner, Boulder, Colo, s.247-268.
- (1995) "Turkey: Crises Interruptions and Reequilibrations", Diamond, Larry-Linz, Juan J.-Lipset, Seymour Martin (Eds.) *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*, Lynne Rienner, Boulder, s.219-61.
- (2000) *Contemporary Turkish Politics*, Lynne Rienner Pub. Boulder
- Kalaycıoğlu, Ersin-Köker, Levent (der.), (1995) *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Özen, Şükrü (1996) *Bürokratik Kültür I: Yönetimsel Değerlerin Toplumsal Temelleri*, TODAİE, Ankara.
- Özön, Mustafa Nihat (1997) *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Yapı Kredi, İstanbul.
- Parla, Taha (1994) *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, I-III, İletişim, İstanbul.
- Patrick, G. M. (1984) "Political Culture", Sartori, Giovanni (der.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Sage, Beverly Hills, s. 271-80.
- Patton Marcie J. (1994) "Constitutionalism and Political Culture in Turkey", Franklin,

Daniel P. -Baun, Michael(der.), *Constitutionalism and Political Culture*, M.E. Sharpe, New York.

Peristiany, Jean G (der.), (1966) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, The University of Chicago Press, Londra.

Pye, Lucian W.-Verba, Sidney(Eds.)(1965) *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeton.

---- (1968) "Political Culture", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Macmillan, New York, Cilt 12, s. 218-224.

---- (2000) "The Elusive Concept of Culture and the Vivid Reality of Personality", Renshon, Stanley A.-Duckitt, John(der.), *Political Psychology: Cultural and Crosscultural Foundations*, New York University Press, New York, s.18-32.

Richter, Melvin. (1989). "Understanding Begriffsgeschichte", *Political Theory* 17 (2):296-301.

---- (1995) *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, Oxford UP, New York.

Rustow, Dankwart A. (1972) "Turkey: the Modernity of Tradition", Pye, Lucian W. and Verba, Sidney(der.), *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, s.171-198.

Sarıbay, Ali Yaşar (2000a) *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa, İstanbul.

---- (2000b) *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, Alfa, İstanbul.

---- (2001) *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, Alfa, İstanbul.

---- ve Ögün, Süleyman Seyfi (1999) *Politik-bilim*, Alfa, İstanbul.

Sayarı, Sabri (1985) "Patterns of Political Terrorism in Turkey", *Terrorism Violence and Insurgency*, Sayı 6,

Sitembölükbaşı, Şaban(1997) "Siyasal Kültürün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, s.249-266.

---- (2000) "Siyasal Kültür Paradigmaları ve Siyasal Değişim", *Prof. Dr. Adnan Tezel'e Armağan*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.425-444.

Stirling, Paul (1965) *Turkish Village*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Szyliowicz, Joseph S. (1962) "Political Dynamics of Rural Turkey", *Middle East Journal*, Cilt 16, Sayı 4, s.430-42.

---- (1966) *Political Change in Rural Turkey: Erdemli*, Mouton, the Hague.

---- (1972) *A Political Analysis of Student Activism: The Turkish Case*, Sage, Beverly Hills.

---- (1994) "Education and Political Development", Heper, Metin-Evin, Ahmet(der.), *Politics in the Third Turkish Republic*, Westview, Boulder, s.147-159.

Taneri, Aydın(1997) *Türk Devlet Geleneği*, MEB, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1972), *Yaşadığım Gibi*, Dergah, İstanbul.

TDV(der.), (1991) *Türk Basınında Demokrasi 1990*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.

Tekeli, İlhan (2001) *Yeni Bir Siyaset Kültürü Üzerine Düşünceler*,

Tezcan, Mahmut (1974) *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, AÜ Eğitim Fakültesi, Ankara.

Timur, Taner (1991) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, Afa, İstanbul

Turan, İlter (1986a) *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der, İstanbul.

---- (1984) "The Evolution of Political Culture in Turkey", Evin, Ahmet(der.), *Modern Turkey: Continuity and Change*, Leske and Budrich, Opladen, s. 84-112.

---- (1986b) "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", Kalaycıoğlu, Ersin-Sarıbay, Ali Yaşar (der.), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta, İstanbul, s. 461-490.

---- (1991) "Religion and Political Culture in Turkey", Tapper, Richard (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion Politics and Literature in a Secular State*, I.B. Tauris, Londra, s.31-55.

---- (1997) "Siyasal Bilimler", TÜBA(der.), *Cumhuriyet Döneminde Bilim: Sosyal Bilimler*, TÜBA, Ankara, s.183-202.

Turgay, Atilla (1977) "Psikoloji Psikiyatri ve Atasözleri", Karabaş, Seyfi-Yeşilçay, Yaşar(eds.)

Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler, Hacettepe, Ankara, s.219-242.

Türker, Yıldırım (1998) *Türkiye Sizinle Gurur Duyuyor: Türk Siyasal Kültüründen Portreler*, Metis, İstanbul.

Ülgener, Sabri (1981a) *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der, İstanbul.

---- (1981b) *Zihniyet ve Din İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der, İstanbul.

---- (1983) *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Der, İstanbul.

Üskül, Zafer (2002) "Siyaset Kültürü Değişmeli", *Radikal*, 17 Haziran

Vergin, Nur (1995) "Türkiye’de Siyasal Kültür", *Türk Yurdu*, Temmuz.

Yiallourides, Christodoulos K.-Tsakonas, Panayotis J.(der.),(2001) *Greece and Turkey After the End of the Cold War*, Caratzas, New York.

Yücekök, Ahmet N. (1987) *Siyaset’in Toplumsal Tabanı*, SBF, Ankara.

Batılılaşma Korkusu

İhsan D. Dağı

Toplumsal denetimin söylemsel bir aygıtı olarak kullanılan geleneksel Batılılaşma modeli çöktü; Avrupa Birliği sürecinde Batılılaşma, toplumun devleti denetlediği demokratikleştirici bir işlev ve içerik kazandı. Batılılaşma, ilk kez, 'toplumsal ve ekonomik dinamiklerin' üzerinde yeniden inşa edilerek normal akışına kavuşuyor, toplumsallaşıyor; baş aşağı durmaktan kurtulup ayakları üzerinde duruyor. Sivilleşmenin ve demokratikleşmenin AB üyeliği sürecinde mümkün olabileceğini kavrayan toplumsal kesimler 'yeni Batıcılar' olarak beliriyor. 'Eski seçkin Batıcılar' ise korkuyor; Batı'dan ve Batılılaşmadan, demokratikleşmeden, küreselleşmeden, insan haklarından, hukuk devletinden... Bu, bir özgürlük korkusu...

Bu kitap, devletçi seçkinlerin yeni 'Batılılaşma korkusu'nu anlatıyor...

LiBeRtE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...
